

Algıda Projeksiyon (Yansıtma) Sanat ve Ruhsallık

Öğr. Gör. Sedef Bingöl ÇETİNKAYA*

Dr. Öğr. Üyesi Nevin ERACAR**

Gönderim Tarihi: 04.01.2022 – Kabul Tarihi: 22.04.2022

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, algıda projeksiyon (yansıtma) kavramının işlevi ile sanat ve ruhsallık konusunu sanatçı ve tasarımcı eserleri üzerinden incelemek ve etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada ayrıca "sanatın ruhsallıkla ilişkisindeki onarım işlevi" de değerlendirilmektedir.

Çalışmada nitel araştırma türlerinden yorumlayıcı fenomenolojik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma evrenini, Türkiye'den sanat ve tasarım alanlarında akademisyen, tasarımcı, sanatçı ve sanat tasarım öğrencilerinin oluşturduğu 21 kişilik bir grup oluşturmaktadır. Çalışmada katılımcılara bir yönerge eşliğinde 2 görsel uyaran verilmiş ve bu görsellere bakarak 2 yeni görsel çalışma hazırlamaları ve 6 sorudan oluşan bir anketi yanıtlamaları istenmiştir. Ürünleri sanat, tasarım ve psikoloji alanlarında çalışan 3 ayrı hakem incelemiş ve hakemler verileri, araştırma hedefleri yönünde belirlenmiş niteliksel değerlendirme ölçütlerine göre değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda yüzdelik değerlendirmede katılımcıların %95'inde benzetme/çağırışım/yansıtma kriterinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada rastlantısal görsel malzemenin gerek sanatçının yaratma ve dışavurum gücünü uyarma gerekse izleyicinin ruhsal/zihinsel süreçlerinin esere projeksiyonu/yansıtması ve işlemlenmesine sağlayacağı katkıların ortaya konması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Görsel algı, Projeksiyon (Yansıtma), Sanat, Ruhsallık

* Öğr.Gör. Sedef Bingöl Çetinkaya, İstanbul Okan Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye. sedef.bingol@okan.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-2706-4285

** Dr. Öğr.Üy. Nevin Eracar, Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. nevin.eracar@yeniuyuzuil.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-0951-2769

Projection (Reflection) in Perception Art and Spirituality

Lect. Sedef Bingöl ÇETİNKAYA

Dr. Nevin ERACAR

Sending Date: 04.01.2022 – Acceptance Date: 22.04.2022

Abstract

The main purpose of this study is to examine the function of the concept of projection (reflection) in perception and the subject of art and spirituality through the works of artists and designers and to reveal its effect. The study also evaluates the “repair function of art in its relationship with spirituality”.

In the study, the interpretative phenomenological analysis method, one of the qualitative research types, was used. The research population consists of a group of 21 academicians, designers, artists and art design students from Turkey in the fields of art and design. In the study, the participants were given 2 visual stimuli accompanied by a directive, and they were asked to prepare 2 new visual studies by looking at these images and to answer a questionnaire consisting of 6 questions. The products were examined by 3 different referees working in the fields of art, design and psychology, and the referees evaluated the data according to the qualitative evaluation criteria determined in line with the research objectives. As a result of the study, it was determined that 95% of the participants in the percentage evaluation included the analogy/association/reflection criteria.

In this study, it is aimed to reveal the contribution of the random visual material to both stimulating the artist’s power of creation and expression, and the projection / reflection and processing of the spiritual / mental processes of the viewer to the work.

Keywords: Visual perception, Projection (Reflection), Art, Spirituality

GİRİŞ

Bu makale¹ algıda projeksiyon (yansıtma) kavramı ile sanat ve ruhsallık konularını işler. Aynı zamanda bu kavramsal çerçeveyi 'kolektif deneysel bir çalışma' ile birlikte sunarak, sanatçı ve tasarımcı işleri üzerinden de değerlendirilerek algıda yansıtma ve sanatın ruhsallık ile ilişkisini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Konu kapsamı gereği disiplinlerarası bir çalışmadır. Psikoloji, felsefe, sanat tarihi ve daha pek çok farklı alanda algı, yansıtma, rastlantı ve karşılaşma kavramları çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Fakat sanat, tasarım alanlarında literatür taraması yapıldığında araştırmaya açık ve yeni bir konu olduğu görülmüştür. Özellikle konu ile ilgili sanatçı/tasarımcıların yeniden üretimini hedefleyen ve fenomenolojik yaklaşım ile inceleyen az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu bağlamda konunun araştırılması literatür için önem taşımaktadır. Çalışmada kolektif bir yeniden üretim süreci deneyimi amaçlanmış ve ortaya çıkan yeni ürünler de araştırmanın hipotezlerini destekler niteliktedir.

İlgili Kavramsal Çerçeve

Projeksiyon (Yansıtma) ve Algı Mekanizması

"Projeksiyon kavramı, algı mekanizmasının nasıl oluşup işlediği hakkında düşünmemizi gerektirir. Deneysel psikolojiden edindiğimiz bilgi ve tecrübelerle göre duyu alanımıza giren her şeyi duyumsamıyor ve algılamıyoruz. Algıda seçicilik, insanın algı sürecinde etkili olduğu kabul edilmiş psikolojik bir kavramdır. Çevrede bulunan nesnelere, olaylar ya da uyarıcılardan bir ya da bir kaçına dikkati yöneltmektir. Kişinin daha önce yaşadığı deneyimlerin, önyargıların, rüyaların ve benzer her türlü duygulanımın o anki algılama düzeyinde etkili olduğunu ifade eder" (Eracar, 2013: 16-17).

Algıda seçiciliği etkileyen iç ve dış etmenler vardır. "Dış etmenler; uyarıcının şiddeti, aşırı zıtlık, hareketlilik, süreklilik, tekrar, alışılmışın dışındaki uyarıcılar ve tanışıklıktır. İç etmenler ise, beklenti, ilgi, gereksinim ve inançtır" (Aktaran: Eracar, 2013: 17).

Algı işlevi, doğal olarak öznenin iç ve dış koşullarının birlikte işleyişi ile gelişir. Dış dünyadan gelen uyarıların zihinde kodlanması ve bir anlama dönüşmesi oldukça karmaşık bir işlemle gerçekleşir. Yaşamın başlangıcından beri biriken uyarılar ve bunların kodlanıp hafızada depolanması belirli bir fizyolojik/biyolojik işlemde gerçekleşirken, psikanalist D.W. Winnicott, tümüyle kişiye özgü olan bu sürecin gerçekleştiği yere 'yaşadığımız yer' tanımlamasıyla üçüncü alan kavramını kullanmaktadır (Aktaran: Eracar, 2013: 17).

İç/dış etkileşimi ile biriken ve depolanan yaşantı bilgileri, belirli düzenler içinde bellek fonksiyonları olarak yaşamı kolaylaştıran bir işlev görmektedir. Önceden edinip biriktirdiğimiz bilgi düzenekleri sayesinde yeni

---

¹ Bu makale halen çalışması devam etmekte olan, 'rastlantı ve karşılaşma' kavramlarını görsel algı bağlamında görsel sanatlar ve grafik tasarım çerçevesinde inceleyen, rastlantı ve karşılaşmayı yaratıcı üretim tekniği olarak ortaya koymayı hedefleyen bir doktora (sanatta yeterlik) tez çalışmasının 'algı', 'rastlantı, karşılaşma' bölümlerinden ve 'kolektif deneysel çalışma' verilerinden yararlanılarak üretilmiştir ve Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi "ARİTMİ" temalı 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

bilgileri uygun yerlere yerleştirip saklarız. İç dünyada birikmiş olan tüm yaşantı, anı ve bilgiler, dış dünyayı algılayışımızda yanlı ve yönlü algılamaya neden olur. Burada bilerek ve isteyerek yapılan bir yorumlamadan değil doğrudan ve kendiliğinden olan algılamamanın kişiye özgü oluşundan söz ediyoruz. Algılarımız algılanan nesnelere özellikleriyle başlayan ancak onlardan bağımsız bir alanın da katılımıyla ortaya çıkan sübjektif süreçlerdir. Yansıtma olgusu bu gerçekliğe dayanmaktadır. Sanatçı dış dünyadan edindiği izlenimleri kendi tinsel dünyası içinde saklar, biriktirir ve sonra yine kendi yansıtmasıyla ifade eder (Eracar, 2013: 17).

Sanat ve Ruhsallık

Yapılan çalışmada sanatçı/tasarımcı karşılaştığı görsel uyarana yeni bir yaratma süreci ile tepki vermiştir. Görsel uyarının kendi zihninde uyandırdığı çağrışımlar, onun etkilenme ve ifade kapasitesi ile yeni bir ürüne dönüşür.

Sanatçı/tasarımcı kendi yaşam serüveninde yer alan her şeyi bazen bilerek, bazen de farkında olmadan eserine yansıtır. Uyarandan aldığı izlenim, çoğu zaman ifade etmeyi arzu ettiği mesajlara dönüşür. Sanatçı bu yanıyla sıra dışı bir zihne sahiptir. Bazen bunun farkında olmasa da ifade etme isteği onun aynı zamanda ruhsal dengeleri için oluşan bir arzudur. İfade, tasarımın dengesinde gizli bir boyut olarak iş görüyor olabilir. Öyle ki; 'öyle yapmazsa rahat edemez'. Bu ifade özgünlüğü ve özgürlüğü sanatçının ruhsal dengelerinin korunduğu bir alandır.

Sanat eseri, izleyenle birlikte yeniden canlanır ve yepyeni bir anlam taşımaya başlar. Her izleyen, ona kendi hikayesinden parçaları yansıtır. Yansıyan anlam izleyenin çoğunlukla işlenmemiş ya da işlemi tamamlanmamış, hesabı kapanmamış meselelerinden kopup gelir. Sanat eseri üzerine yansıyan tepki, (beğeni, hayranlık, öfke, sıkıntı) bilinç dışındaki içe atılmış -çoğu zaman travmatik- yaşantı malzemesinin bilinç öncesine ve bazen de bilince taşınmasını kolaylaştırmıştır. Bilince çıkan anı bugünün aklı ile yeniden işlenir. Bu süreç sanatın ruhsal alanı koruyan ve onaran gücüdür.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma türlerinden yorumlayıcı fenomenolojik analiz yöntemi kullanılmıştır. "Nitel araştırmada temel amaç, katılımcıların deneyim ve bakış açılarına odaklanarak onların 'algı ve deneyimlerinin ortaya konmasını' sağlamaktır" (Tekindal ve Uğuz Arsu, 2020: 158). Sanat ve tasarım alanında olgunun kendisini anlamak ve sanatçı/tasarımcı deneyimlerinden yola çıkarak konuyu incelemek, konunun doğası gereği nicel veri analizinin yanı sıra ihtiyaçtır. Çünkü sanat ve tasarımda olgunun kendisini anlamaya çalışmak bize algıda yansıtmayı anlamak ve anlamlandırmak için veri sunacaktır. Bu sebeple çalışmada yorumlayıcı fenomenolojik analiz yöntemi seçilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada araştırma modeli olarak; tarama, deneysel model, durum çalışması, katılımcı gözlemi ve eylem araştırması kişisel metinlerin analizi ile birlikte karma model kullanılmıştır

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, Türkiye'den, sanat ve tasarım akademisyenleri, tasarımcı, sanatçı ve sanat tasarım öğrencilerinin oluşturduğu 21 kişilik bir çalışma grubu oluşturmaktadır.

Çalışma grubunda sanat ya da tasarım alanlarında en az lisans düzeyinde eğitim almış ve alanlarında çalışmakta olan akademisyen, tasarımcı ya da sanatçılardan oluşturan katılımcılar ile lisans, yüksek lisans ve sanatta yeterlik düzeyinde eğitim alan öğrencilerden oluşan karma bir grup oluşturmuştur. Çalışma grubunun yaş ve cinsiyet dengesi gözetilerek seçim yapılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada çalışma grubundaki katılımcılara bir yönerge eşliğinde 2 görsel uyaran (2 fotoğraf) verilmiş ve bu görsellere bakarak 2 yeni görsel çalışma hazırlamaları ve deneyimleri ile ilgili 6 soruyu yanıtlamaları istenmiştir. Yönergede yöntem, malzeme ve süre sınırlamaları getirilmiştir. Elde edilen veriler deneklerin farklı mekanlarda bulunması nedeniyle birden fazla yol ile toplanmıştır. Bazı çalışmalar elden toplanmış, bazı katılımcılara çalışma posta yoluyla gönderilmiş, telefonda görüşme yapılmış ve veriler yine posta yolu ile toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışma verileri, 3 kişilik bir hakem heyeti tarafından tez çalışmasının niteliksel değerlendirme ölçütleri esas alınarak değerlendirilmiş ve tez yazarı tarafından analiz edilmiştir. Çalışmayı değerlendirecek hakemlerin seçiminde hem tasarım hem de sanat disiplininin gelen ve alanında çalışan kişilere öncelik verilmiş ve aynı zamanda çalışmanın içeriği gereği psikoloji alanından bir hakemin de olması gözetilerek seçim yapılmıştır. Katılımcılarda olduğu gibi hakemlerde de yaş ve cinsiyet dengesine dikkat edilmiştir.

Yapılan görsel çalışmalar ve katılımcıların verdiği cevaplar hakemlerce niteliksel değerlendirme ölçütlerine göre değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir. Görsel cevaplar ve açık uçlu sorulara verilen cevaplarda 5 niteliksel değerlendirme ölçütünün varlığı aranmıştır. Bunlar; 1- benzetme/çağırışım/yansıtma, 2- duygulanım, 3- ifade heyecanı/uyarılma, 4- yaratıcı süreç 5- yorumlama/yeniden ifade/dönüştürme ölçütleridir. Hakemler görsel ve yazılı cevapları bu niteliksel değerlendirme ölçütlerinin varlık ya da yokluk durumuna göre artı (+) ya da eksi (-) işaretleyerek bir değerlendirme yapmışlardır.

Bulgular

Verilerin toplanıp hakemler tarafından değerlendirilmesinin ardından bulgular tablolar hazırlanarak niteliksel değerlendirme ölçütlerine göre analiz edilmiş ve niteliksel değerlendirme ölçütlerinin varlık durumu ortaya konmuştur. Tablolardaki değerlendirme ölçütleri sırasıyla; 1- benzetme/çağırışım/yansıtma, 2- duygulanım, 3- ifade heyecanı, 4- yaratıcı süreç, 5- yorumlama/yeniden ifade/dönüştürme ölçütleridir. Bu makalede konu gereği benzetme/çağırışım/yansıtma ölçütünün bulgulardaki varlığı sanatta ruhsallık kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Hakemlerin değerlendirmesi salt verilen yönergeye cevaben üretilmiş görsel cevaplar üzerinden niteliksel değerlendirme ölçütlerinin varlığını aramak değil, aynı zamanda katılımcıların yazılı cevaplarında da bu ölçütlerin varlığını araştırmaktır. Bundan hareketle hakemler hem görsel hem de yazılı cevaplarda değerlendirme ölçütlerinin örneğin; yansıtma ölçütünün varlık ya da yokluğuna göre değerlendirerek değerlendirme tablolarında artı(+) ya da eksi(-) olarak işaretleyerek değerlendirme tablosunu oluşturmuşlardır. Hakemlerin değerlendirme sonuçları yüzdelik olarak hesaplanarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların görsel ve yazılı cevaplarından üç tane örnek ile hakem, katılımcı ve değerlendirme tabloları aşağıda sunulmuştur.

Katılımcılara Verilen Görsel Sorular

Kolektif deneysel çalışma için 21 katılımcıya bir yönerge eşliğinde aşağıda sunulan iki görsel uyaran (2 fotoğraf) verilmiş ve bunlara sırasıyla ve kısıtlı süre ile bakarak yeni iki görsel çalışma yapılmaları istenmiştir.

1. Görsel Soru

2. Görsel Soru

Görsel 1: (Solda) Katılımcılara uygulama için verilen görsel sorular, Kaynak: Sedef Bingöl Çetinkaya

Görsel 2: (Sağda) Katılımcılara uygulama için verilen görsel sorular, Kaynak: Sedef Bingöl Çetinkaya

Katılımcı Görsel ve Yazılı Cevapları

21 kişilik katılımcı grubundan elde edilen 42 farklı görsel bulgu, katılımcılara verilmiş olan 2 görsel uyaran (2 adet fotoğraf) ile birlikte 3 hakem tarafından değerlendirilmiştir. Bu makalede, çalışmada elde edilen verilerden 3 katılımcının görsel cevapları ile yine aynı 3 katılımcının yazılı sorulara verdiği cevaplar sunulmuştur.

1. Katılımcı A.A.'nın Görsel Cevapları

1. Katılımcı A.A.'nın Yazılı Cevapları

Katılımcı 1: A.A / Yaş: 21 / Erkek / Görsel İletişim Tasarımı Lisans Öğrencisi

1 Numaralı Görsel İçin (1. Görsel Soru)

1) Size verilen 1. görseli neye benzettiniz? (ilk olarak ne gördünüz ve/veya ne algıladınız?)

İlk gördüğüm asker miğferi oldu. Detaylı baktığımda ise duvarın kırıkları bir kafatası oluşturuyordu. Altında ise, tıpkı denizanasının dokunaçları bulunuyordu. *Benim de görselden algıladığım, denizde ölmüş bir insanın yavaş yavaş çürüyüp yosun tutması oldu. Denizanasının da kafatasına girmiş olduğunu düşündüm.*

2) Uygulama sırasında ne yaşadınız/ne deneyimlediniz? (Duygu, düşünce ve etkilenmeler)

Görseli yeniden ifade ederken hangi malzemeyi kullanacağıma karar verememenden dolayı 3 malzeme ile çalışmayı tamamladım. Sulu boya uzun zamandır kullanmadığım için zorlandım. Güzel bir çalışma yaptığımı düşündüğüm için çok mutlu hissettim.

3) Uygulama sırasında hangi durum ya da bağlam deneyiminizi etkiledi? (Görsellik ve/veya yeniden ifade etme)

Sulu boya kullanırken zorlandım. Çünkü çok fazla deneyimim olmadığı için biraz korkarak çalıştım. Çalışmayı berbat etmek hiç istemiyordum. O yüzden çok dikkatli çalıştım. Sulu boya, keçeli kalem ve kurşun kalem ile güzel bir görselin ortaya çıkması diğer çalışma için beni motive etti.

2 Numaralı Görsel İçin: (2. Görsel Soru)

4) Size verilen 2. görseli neye benzettiniz? (ilk olarak ne gördünüz ve/veya ne algıladınız?)

Görsele ilk baktığımda yerdeki lekelerin kule şeklinde yapılar olduğunu gördüm. Daha dikkatli baktığımda lekelerin üstünde uçak/helikopter taşıtının arka kısmını gördüm. *Bu da aklıma direkt olarak Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıyı görmeme sebep oldu.*

5) Uygulama sırasında ne yaşadınız/ne deneyimlediniz? (Duygu, düşünce ve etkilenmeler)

Görselde *Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıyı algılamam beni biraz şok etti. Savaş tarihine çok ilgili olduğum ve 9/11 saldırılarını çok fazla araştırdığımdan dolayı bu çalışmayı yaparken heyecanlandım.*

6) Uygulama sırasında hangi durum ya da bağlam deneyiminizi etkiledi? (Görsellik ve/veya yeniden ifade etme)

Çok üzüntü duyduğum bir olayı resmederken yaptığım çalışmanın gerçekçi olmasını isterim. Perspektif ile alttan bakılan bir binayı çizmek benim için zor oldu. Uçağın boyutunu kavrayamadan çizmek büyük hatalarımdan biri olmuştur.

8. Katılımcı E.S.'nin Görsel Cevapları

1. Görsel Soru

8. Katılımcı E.S.'nin
1. görsel cevabı

2. Görsel Soru

8. Katılımcı E.S.'nin
2. görsel cevabı

8. Katılımcı E.S.'nin Yazılı Cevapları

Katılımcı 8: E.S. / Yaş: 65 / Erkek / Grafik Tasarımcı / Sanatçı / Eğitimci

1 Numaralı Görsel İçin (1. Görsel Soru)

1) Size verilen 1. görseli neye benzettiniz? (ilk olarak ne gördünüz ve/veya ne algıladınız?)

Duvarda denizanası benzeri bir boya dökülmesi.

2) Uygulama sırasında ne yaşadınız/ne deneyimlediniz? (Duygu, düşünce ve etkilenmeler)

Bu benzerlik zaten *çizegeldiğim deniz / düş / erkek / şiddet v.b. ilintili kompozit yaratıklara götürdü.*

3) Uygulama sırasında hangi durum ya da bağlam deneyiminizi etkiledi? (Görsellik ve/veya yeniden ifade etme)

İlginç olan zamana karşı küçük hilelere başvurmadan çalاکalem çizmekti. Hem de armağan olarak verilmiş bir dolmakalem ile...

2 Numaralı Görsel İçin: (2. Görsel Soru)

4) Size verilen 2. görseli neye benzettiniz? (ilk olarak ne gördünüz ve/veya ne algıladınız?)

Koşan bir insana benzettim.

5) Uygulama sırasında ne yaşadınız/ne deneyimlediniz? (Duygu, düşünce ve etkilenmeler)

İlk örnekle eş zamanlı ve çağrışımlı bir süreç oldu denebilir. Zaten yapabileceğim işler gibi bir iş yaptım: Doğaçlayarak.

6) Uygulama sırasında hangi durum ya da bağlam deneyiminizi etkiledi? (Görsellik ve/veya yeniden ifade etme)

Bir bölümünü kötü/yanlış çizmem. Küçük bir değişiklikle durumu gizledim.

14. Katılımcı M.T.'nin Görsel Cevapları

1. Görsel Soru

14. Katılımcı M.T.'nin
1. görsel cevabı

2. Görsel Soru

14. Katılımcı M.T.'nin
2. görsel cevabı

14. Katılımcı M.T.'nin Yazılı Cevapları

Katılımcı 14: M.T. / Yaş: 40 / Kadın / Akademisyen / Grafik Tasarımcı

1 Numaralı Görsel İçin: (1. Görsel Soru)

1) Size verilen 1. görseli neye benzettiniz? (ilk olarak ne gördünüz ve/veya ne algıladınız?)

Görür görmez bir kafa ve birkaç minik ayak gözümde canlandı ve ahtapot aklıma geldi. Yüzü sola doğru bakıyordu ve kızgın gibiydi. Bacakları ise tersyöne doğru ilerliyor gibiydi. Altta bir kaç negatif alan (taş) su damlasına benziyor diye düşündüm. *Bu sudan çıkmış bir ahtapot olmalı dedim içimden.*

2) Uygulama sırasında ne yaşadınız/ne deneyimlediniz? (Duygu, düşünce ve etkilenmeler)

Ahtapotu önce kurşun kalemle kabaca çizdim. *Kızgın olmasını nasıl veririm diye düşündüm* ve derin kaş çizgisini gördüğüm gibi kullanmaya karar verdim. Sadece 2 göz ve 1 ağız ekledim. Sonra marker ile tek çizgiyle çizerken ahtapot hakkında biraz daha düşünme fırsatım oldu. *Bu ahtapot suya girmekten ve ıslanmaktan hoşlanmayan bir ahtapotmuş.*

3) Uygulama sırasında hangi durum ya da bağlam deneyiminizi etkiledi? (Görsellik ve/veya yeniden ifade etme)

Görseldeki yeşil zemindeki ıslaklık/parlama suyu çağrıştırmış olabilir belki. Ama bunu sonradan düşündüm. Bunun dışında özel bir durum olmadı sanki.

2 Numaralı Görsel İçin: (2. Görsel Soru)

4) Size verilen 1. görseli neye benzettiniz? (ilk olarak ne gördünüz ve/veya ne algıladınız?)

İlk önce amuda kalkın bir adam gördüm. Ama ikinci ayağı yoktu. / Çok yamuktu. Sonra negatifte yine bir figür gördüm ama tamamlayamadım, beğenemedim. Sürem bitiyor diye panikledim ve farklı bir şey de görememeye başladım. Sonra hemen yönümü değiştirdim görselin. Ve anında bir deve boynu + kafası gördüm.

5) Uygulama sırasında ne yaşadınız/ne deneyimlediniz? (Duygu, düşünce ve etkilenmeler)

Deveyi gördüğüme çok sevindim, içim rahatladı. Devenin boynundan aşağıya doğru devam ettim ve oyuncak (sallanan) at gördüm. Sallanan at yerine sallanan deve komik olur diye düşündüm. Hörgüçler görselde çok belirgin değildi ama ekledim.

6) Uygulama sırasında hangi durum ya da bağlam deneyiminizi etkiledi? (Görsellik ve/veya yeniden ifade etme)

Geçtiğimiz 1-2 gün Dubai konusu gündemimdeydi. (Kardeşim orada yaşıyor, çok gittim.) Belki Dubai develeri çağrıştırmış olabilir. Veya görseldeki kum, toz, toprak da buna yönlendirmiş olabilir.

Hakemlerin Değerlendirme Tabloları

Hakemler 21 katılımcının 42 görsel çalışması ve yazılı cevaplarında, 5 nitel değerlendirme ölçütünün (1- benzetme/çağırışım/yansıtma, 2- duygulanım, 3- ifade heyecanı, 4- yaratıcı süreç, 5- yorumlama/yeniden ifade/dönüştürme) varlığını araştırmış, ölçütlerin çalışmalarda var olmasını artı(+) yokluğunu ise eksi(-) şeklinde işaretleyerek bir değerlendirme yapmışlardır. Bu değerlendirmelerinin ortalaması alınmış ve bu sonuç üzerinden de katılımcı sayısına göre her bir değerlendirme ölçütünün çalışmalardaki yüzdelik oranı hesaplanmıştır. Hakem ve katılımcı tablosu ile her bir hakemin değerlendirme tabloları bu çalışmada sunulmuştur.

Tablo 1. Hakem Tablosu

Hakem	Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Etkinlik Alanı
Hakem 1	U.A.	Erkek	38	Sanatta Yeterlik: Sanat ve Tasarım	Grafik Tasarımcı, Sanatçı, Akademisyen (Lisans Alanı: Grafik)
Hakem 2	B.G.	Kadın	57	Lisans (Resim)	Sanatçı (Lisans Alanı: Resim)
Hakem 2	D.M.	Kadın	29	Yüksek Lisans - (Lisans Alanı: Psikoloji)	Psikolog ve Akademisyen

Tablo 2. Katılımcı Tablosu

Katılımcı	Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Etkinlik Alanı
1	A.A.	Erkek	21	Lisans Öğrencisi: Görsel İletişim Tasarımı	Öğrenci (Lisans Alanı: Görsel İletişim Tasarımı)
2	A.K.	Kadın	37	Lisans: Resim	Resim (Lisans Alanı: Resim)
3	B.B.	Erkek	37	Sanatta Yeterlik: Resim	Akademisyen ve Sanatçı (Lisans Alanı: Resim)
4	Ç.B.	Erkek	40	Lisans: Grafik	Sanatçı / Reklam Sanat Yönetmeni (Lisans Alanı: Resim)
5	D.K.	Kadın	42	Sanatta Yeterlik: Grafik Tasarım	Akademisyen / Grafik Tasarımcı / Sanatçı
6	D.Ç.	Kadın	43	Sanatta Yeterlik: Sanat ve Tasarım	Akademisyen / Grafik Tasarımcı / Sanatçı
7	D.E.A.	Kadın	35	Yüksek Lisans: Grafik	Akademisyen / Grafik Tasarımcı

8	E.S.	Erkek	65	Lisans: Grafik Tasarım	Grafik Tasarımcı / Sanatçı / Eğitimci
9	E.Ş.	Erkek	24	Lisans Öğrencisi: İç Mimarlık	Öğrenci (Lisans Alanı: İç Mimarlık)
10	G.P.	Kadın	23	Lisans Öğrencisi: Grafik	Öğrenci (Lisans Alanı: Grafik)
11	G.E.	Erkek	65	Sanatta Yeterlik: İllüstrasyon	Akademisyen / Grafik Tasarımcı / Sanatçı
12	İ.Ö.	Erkek	53	Lisans: Grafik Tasarım	Grafik Tasarımcı / Eğitimci / Karikatürist
13	K.K.	Kadın	20	Lisans Öğrencisi: Grafik	Öğrenci (Lisans Alanı: Grafik)
14	M.T.	Kadın	40	Sanatta Yeterlik: Grafik	Akademisyen / Grafik Tasarımcı / Sanatçı
15	M.K.	Kadın	22	Lisans Öğrencisi: Grafik	Öğrenci (Lisans Alanı: Grafik)
16	M.S.	Kadın	48	Yüksel Lisans Öğrencisi: Moda Tasarımı	Öğrenci (Lisans Alanı: Görsel İletişim Tasarımı)
17	M.K.N.	Erkek	25	Lisans Öğrencisi: Grafik	Öğrenci (Lisans Alanı: Grafik)
18	M.F.	Erkek	55	Sanatta Yeterlik: Resim	Akademisyen / Sanatçı
19	U.A.	Erkek	61	Lisans: Grafik	Grafik Tasarımcı/Reklam Yaratıcı Yönetmeni / Eğitimci
20	Y.D.	Kadın	52	Lisans: Grafik	Grafik Tasarımcı / Eğitimci
21	Z.A.	Kadın	29	Sanatta Yeterlik Öğrencisi: Resim	Akademisyen / Sanatçı

Tablo 3. Hakem 1'in Değerlendirme Tablosu

Hakem – 1										
Katılımcılar	Niteliksel Değerlendirme Ölçütleri									
	Benzetme/Çağrışım/Yansıma		Duygulanım		İfade Heyecanı		Yaratıcı Süreç		Yorumlama/Yeniden İfade/ Dönüştürme	
	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2
1) A.A.	(+)	(+)	(-)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)
2) A.K.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)
3) B.B.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)
4) Ç.B.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
5) D.K.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)
6) D.Ç.	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)
7) D.E.A.	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)
8) E.S.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)
9) E.Ş.	(+)	(+)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
10) G.P.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)
11) G.D.E.	(+)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)
12) İ.Ö.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
13) K.K.	(+)	(+)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
14) M.T.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)
15) M.K.	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)
16) M.S.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
17) M.K.	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)
18) M.F.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
19) U.A.	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)
20) Y.D.P	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
21) Z.A	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)

Tablo 4. Hakem 2'in Değerlendirme Tablosu

Hakem – 2										
Katılımcılar	Niteliksel Değerlendirme Ölçütleri									
	Benzetme/Çağrışım/Yansıma		Duygulanım		İfade Heyecanı		Yaratıcı Süreç		Yorumlama/Yeniden İfade/ Dönüştürme	
	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2
1) A.A.	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)
2) A.K.	(+)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
3) B.B.	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)
4) Ç.B.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
5) D.K.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
6) D.Ç.	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
7) D.E.A.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
8) E.S.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)
9) E.Ş.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)
10) G.P.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
11) G.D.E.	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
12) İ.Ö.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
13) K.K.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
14) M.T.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
15) M.K.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
16) M.S.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
17) M.K.	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)
18) M.F.	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)
19) U.A.	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)
20) Y.D.P	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
21) Z.A	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)

Tablo 5. Hakem 2'in Değerlendirme Tablosu

Hakem –3										
Katılımcılar	Niteliksel Değerlendirme Ölçütleri									
	Benzetme/Çağrışım/Yansıtma		Duygulanım		İfade Heyecanı		Yaratıcı Süreç		Yorumlama/Yeniden İfade/ Dönüştürme	
	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 1	Görsel 2
1) A.A.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
2) A.K.	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
3) B.B.	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)
4) Ç.B.	(+)	(+)	(+)	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
5) D.K.	(+)	(+)	(-)	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
6) D.Ç.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
7) D.E.A.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
8) E.S.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
9) E.Ş.	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
10) G.P.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
11) G.D.E.	(+)	(+)	(-)	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
12) İ.Ö.	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
13) K.K.	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
14) M.T.	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
15) M.K.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
16) M.S.	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
17) M.K.	(+)	(+)	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
18) M.F.	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(+)	(-)	(-)
19) U.A.	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
20) Y.D.P.	(+)	(+)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
21) Z.A.	(+)	(+)	(-)	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)

SONUÇ ve TARTIŞMA

Çalışmanın sonucunda yüzdelerle değerlendirilmede katılımcıların %95'inde benzetme/çağrışım/ yansıtma kriterinin yer aldığı tespit edilmiştir. Tez çalışması halen devam etmekte olduğundan, bu sebeple beklenen bulgular içinden sanat ve ruhsallık bağlamında ortaya çıkan verileri yeniden değerlendirilerek bu çalışma ile konuya yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçladık.

Yapılan deneysel çalışmada uygulamaya katılan sanatçı/tasarımcı karşılaştığı görsel uyarana yeni bir yaratma süreci ile tepki vermiştir. Görsel uyarının kendi zihninde uyandırdığı çağrışımlar, onun etkilenme ve ifade kapasitesi ile yeni bir ürüne dönüşmektedir. Bu zihinsel oluşum ve ifade süreci bir dizi psikodinamik olguyu içermektedir. Erinç'e göre, konu sanat ise, gerek sanat olgusu ya da gerekse sanat eserleri için duyular ile sahip olunan yalın bilinçlenme süreci ve eylemine algı denmektedir (Erinç, 2004: 28). Algı, görsel uyarının görme organları tarafından merkezi sinir sisteminde kodlanması yoluyla oluşmaktadır. Kodlama, bir bakıma 'anlam' olarak düşünülebilir. Araştırmada kullanılan rastlantısal ve belirgin olarak yapılanmamış bir görsel ile karşılaşan sanatçılarda ortaya çıkan anlamı önceden kestirmek olanaksızdır. Gerçekten de her bir katılımcı sanatçı/tasarımcı aynı görsele tümüyle farklı reaksiyonlarla yanıt vermişlerdir. Ortak uyarana farklı anlam kodlaması ile cevap vermek algılayanın yansıtması olarak düşünülmelidir. Kendilerinden karşılaştıkları görsele bir yaratı cevabı oluşturmaları beklenmiş olan sanatçılardan bazıları sadece görselin etkisinde kalarak, o sınırlarda kalmışlardır. Bazı denekler görselin somut benzerliklerine dayalı yaratı yanıtları verirken, diğer bazıları görselin biçimsel özelliklerinden bağımsız, tümüyle çağrışımsal desenler yaratmışlardır. Bu farklılık sanatçının

yaratı sürecinde hem dış, hem de iç kaynakları döngüsel olarak kullandığı gerçeğini yansıtmaktadır. İlk gruptaki sanatçılar, verilen yönerge ile düşünürken, görsel uyarının fiziksel/biçimsel özelliğini dönüştürme yolunda bir reaksiyon vermiş, dış dünya uyarısını 'benzetme' düzeyinde bir çağrışımla dönüştürmüştür. İkinci grupta olanlar ise görselin çağrıştırdığı fakat ağırlıklı olarak iç dünya kaynaklarından beslenen bambaşka bir desen yaratmışlardır. (14. Katılımcı M.T.'den Örn: *Bu sudan çıkmış bir ahtapot olmalı dedim içimden. Kızgın olmasını nasıl veririm diye düşündüm. Bu ahtapot suya girmekten ve ıslanmaktan hoşlanmayan bir ahtapotmuş*).

Yansıtma mekanizması bu süreçte nasıl işlemektedir sorusuna şöyle yanıt verebiliriz: Görsel uyarın sanatçının çağrışımsal sürecini harekete geçirmektedir. Sanatçı kendi yaşam serüveninde yer alan her şeyi bazen bilerek, bazen de farkında olmadan eserine yansıtır, projekte eder. Uyarandan aldığı izlenim, çoğu zaman ifade etmeyi arzu ettiği mesajlara dönüşür. Sanatçı bu yanılla sıra dışı bir zihne sahiptir. Gerek sosyal çevreden gerekse doğadan aldığı uyarınları kendi ruhsal ve zihinsel evreninde toplar ve biriktirir. Çevreye olan duyarlılığı sanatçı olmayanlara göre daha yüksektir. Daha çok ve derinden etkilenme potansiyeli vardır. Sanatçı etkilendiği durumların mesajlara ifadelere dönüşümünde sanat dilini ve tekniklerini araç olarak kullanır. Asıl olan söylemek ve bazen de haykırmak istediği şeydir. Bu yönüyle bazı sanat eserleri çağlar ötesine uzanabilecek mesajlarla yaşamaya devam eder, etmektedir. Sanatçı yaratı süreci içinde bazen bunun farkında olmasa da ifade etme isteği onun aynı zamanda ruhsal dengeleri için oluşan bir arzudur. İfade, tasarımın dengesinde gizli bir boyut olarak iş görüyor olabilir. Öyle ki; 'öyle yapmazsa rahat edemez'. Bu ifade özgünlüğü ve özgürlüğü sanatçının ruhsal dengelerinin korunduğu bir alandır. Hanna Segal, sanat eyleminin erken gelişimsel döneme ilişkin korku ve öfke yüklü travmatik anların izlerini onarıcı işlevinden söz etmiştir (Abella, 2011: 51). Özellikle dışavurumcu akımın gelişmesiyle daha da açık olarak ortaya çıkan ifade gücü sanatçının kendi tinsel alanında var olanı söyleyebilmesi adına özgürlüğünü yaşayabildiği bir olanak ve olasılığı sağlamaktadır. Sergileme, izleyenle buluşma arzusu, ifadenin hedefine ulaşma şansının gerçekleşme serüveni olarak görülebilir. Eserinin izlenmesi, duyumsanması, algılanması, üzerine düşünülmesi ve konuşulması, hatta yazılması sanatçının tasarımı ile dışavurduğu mesajın izleyen zihninde karşılık bulmasıdır. Sanat eseri, izleyenle birlikte yeniden canlanır ve yepyeni bir anlam taşımaya başlar (Aktaran: Eracar, 2013: 42). Sanat eseri ile karşılaşma sürecinde izleyen, ona kendi hikayesinden parçaları yansıtır. Kendi zihninde oluşan çağrışımlar ve esere ilişkin duyumsama, izleyenin yansımasıdır. İzleyicinin zihninde esere yansıyan anlam izleyenin kendi yaşam serüveni içinden bir yerlerden gelir. Yansıtma ve anlamlandırma özeldir, bireyseldir. Genel geçer bir anlam aranmaz. Dışavurumcu sanat akımlarının hedefinde genel geçer bir anlam arayışı da zaten yoktur. Bir eser karşısında doğan duygulanım ve anlam çoğunlukla işlenmemiş ya da işlemi tamamlanmamış, hesabı kapanmamış meselelerinden kopup gelir. Bu yönüyle sanat eseri yaşamaya devam eden, bir bakıma organik bir varlıktır. Her izleyenle yeniden canlanır ve başka bir anlama bürünür. Sanat eseri üzerine izleyenden yansıyan tepki, (beğeni, hayranlık, öfke, sıkıntı) bilinç dışındaki içe atılmış -çoğu zaman travmatik- yaşantı malzemesinin bilinç öncesine ve bazen de bilince taşınmasını kolaylaştırmıştır. Bilince çıkan anı bugünün aklı ile yeniden işlenir. Kendiliğinden işleyen bu süreç sanatın ruhsal alanı koruyan ve onaran gücüdür. Dünya savaşları sonrasında bir ihtiyaçla başlayıp giderek artan

uygulamalarla yaygınlaşmakta olan sanatla terapi uygulamaları da bu işleyiş mekanizmasını temel alır. Günlük yaşam pratiği ve akışı içinde sanat olgularıyla temas ihtiyacı kendini nasıl göstermektedir? Bir sergiye gitmek, bir film izlemek, bir dans gösterisine para ile bilet almak, kimi durumlarda eğlence gibi algılansa da sanat olgusu içinde bulunmayı seçen kişi buna ihtiyaç duyduğu için oradadır. İzlediği gördüğü duyduğu her şeyde biraz da kendini bulmakta ve bu süreç ruhsal onarımı, bilinç dışında tutulan acı öfke ve saldırganlık yüklü eğilimlerin onarımını kendiliğinden gerçekleştirir (Abella, 2011: 51).

Sanatçı ve izleyenin toplumsal alanda bulunduğu bu döngüsel oluş sanatın yaratılma sürecinden başlayarak ve izleyenlerin iç dünyalarından yansımalarla çoğalarak eseri ölümsüzlüğe götüren serüvende yaşamaya devam eder. Sanatçının ruhsal onarımı toplumun ruhsal anlamda korunmasına bu serüvenle katkı sağlamaktadır.

Öneriler

Dünyanın ve ülkemizin de içinde bulunduğu çeşitli doğal ve sosyal tehditler nedeniyle ruh sağlığı risk altında bulunan, travmatik etkilere yoğun şekilde maruz kalan günümüz insanı sanatın ruhsal onarım gücü ile korunabilir. Bu bağlamda sanat eğitimi ve eğitimcilerinin özellikle koruyucu ruh sağlığı işlevi gören ve yaratıcı gücü uyaran sanat eylemlerini desteklemek devletin görevleri içinde yer almalıdır. Örgün ve yaygın öğretim programlarında sanat eğitimi alanlarının güçlenmesi, ders programlarındaki sıklığı ve işlevlerinin artırılması, toplumun tüm kesimlerini kapsayacak sanat atölyelerinin desteklenmesi koruyucu ruh sağlığı açısından gerçek bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap:

Eracar, N. (2013). *Sözden Öte Sanatla Terapi Ve Yaratıcılık*. İstanbul: 3P Yayıncılık.

Erinç, S.M.(2004). *Sanat Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Makale:

Abella, A. (2011). Çağdaş Sanat ve Hanna Segal'in Estetik Üzerine Düşünceleri, *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı içinde.*, İstanbul, Sel Yayıncılık.

Tekindal, M. ve Uğuz Arsu, Ş. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı Ve Sürecine Yönelik Bir Derleme*. (Online Dergi) Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153- 182. Elde edilme tarihi: 5 Kasım 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uobild/issue/58856/813813>

Tez:

Bingöl Çetinkaya, S. (2021). *Görsel Algı Bağlamında Görsel Sanatlar Ve Grafik Tasarımda Yaratıcı Üretim Tekniği: Rastlantı Ve Karşılaşma*, Yayınlanmamış doktora tezi (Sanatta Yeterlik). Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1: Katılımcılara uygulama için verilen görsel sorular, Bingöl Çetinkaya, S. (2019).

Görsel 2: Katılımcılara uygulama için verilen görsel sorular, Bingöl Çetinkaya, S. (2019).